

BULGARİSTAN'DAN 1989 GÖÇÜNÜN NEDENLERİ, OLUŞUMU VE OLASI SONUÇLARI *

Prof. Dr. Nazif KUYUCUKLU

Bulgaristan'dan Türkiye'ye değişik dönemlerde Türk göçleri olmuştur. 1945'lerden bu yana sadece Sosyalist yönetim dönemindkiler 1949/1952, 1968/1978 yılındakiler buna açık örnek oluşturmuşlardır. Ancak, 1989 yılı ortasında başlamış olan sonuncusunun hukuksal dayanak bakımından ötekilerden farkı, iki ülke arasında herhangi bir anlaşmaya dayanmaması, fiilen uygulanmış olmasıdır. Yani Bulgar yönetimi göndermiş, Türkiye de kabul etmiştir. Bu göçün ikinci bir özelliği de çok hızlı olmuş olmasıdır. En büyük göç hareketi olarak bilinen 1949-1952 döneminde Bulgaristan'tan Türkiye'ye 162 bin göçmen gelmiş olduğu halde, 1989'da iki buçuk aylık bir sürede göçmen sayısı 320 bini geçmiştir. Üçüncü bir özellik de, gelenlerin oradaki taşınmaz değerlerini hiç paraya çevirememiş olmaları, taşınırlarının da ancak bir kısmını getirebilmiş olmalarıdır. Bulgar yönetimi bu göçe herhalde bazı varsayımlarla girmiş olmalıdır. Herhalde tıpkı 1984/1985'te adlarını zorla değiştirerek tek ulus yaratma girişimiyle Türk azınlığı sorunundan kurtulmuş olmak gibi. Ancak, Türkler adlarını ve bilinçlerini bırakmayınca, canlarını kurtarmak için herşeylerini bırakarak ülkeyi terke hazır durumda olunca, Bulgar yönetimi bunların göçüne "evet" demiştir. Hem de ülkede tüm ekonomik sektörlerde işgücü açığı olduğu ve özellikle tarım kesiminde Türk azınlığının işgücünün çok önemli olduğu bir dönemde. Buradaki varsayımı da, herhalde Türkiye'nin bu kadar yoğun ve büyük bir göçü kabul etmeyip reddedeceği, yani sınırını açmayacağı olmuş olmalıdır. Fakat bilindiği gibi, Türkiye sınırlarını açmış ve yukarda değindiğimiz 320 bin dolayındaki kişinin gelmesine kadar sınırlarını açık tutmuş, fakat başta söylemiş olduklarının tersine, 21 Ağustos'ta sınırlarını kapatmıştır. Göçün yoğun olarak sürmekte olduğu günlerde, Bulgar yönetiminin bir varsayımları daha olmuştur. O da gelen göçmenlerin Türkiye'yi görüp kendilerinin Bulgaristan'daki yaşam standartları ile karşılaştırıp tekrar geri dönecekleridir. Bulgar yönetimi birinci varsayımında tamamen yanılmıştır. Yani 1984/1985'te Türk azınlığının adlarını zorla Bulgar adlarıyla değiştirmekle bunları Bulgarlaştıramamış, tam tersine bi-

* Bu yazı 1990'da yazılmıştır.

linçleştirmiştir. İkinci varsayımın da, yani Türkiye'nin sınırlarını açmayacağı varsayımında kısmen yanılmıştır. Yani Bulgar yönetiminin varsayımının tersine Türkiye sınırlarını açmış ve yukarda değinmiş olduğumuz düzeydeki göçmen Türkiye'ye gelmiştir.

Ancak 21 Ağustos'ta Türkiye sınırlarını kapatmıştır. Gerçi Bulgaristan'daki Türk elçiliği ve konsolosluklarından vize alacakları kabul etmeye devam edeceğini açıklamıştır. Fakat, bu tarihten önceki yoğun ve hızlı göç tamamiyle durmuştur. Bu nedenle Bulgar yönetimi bu varsayımında kısmen haklı gözükmiştir. Üçüncü varsayımı, yani gelenlerin tekrar geri döneceği ise, tam olarak doğru değildir. Ama kısmen doğru çıkmıştır. Ülkemiz iletişim kurumları açıklamalarına göre ağustos ayının son haftasına kadar geri dönenlerin sayısının 1900 dolayında olduğu bildirilmiştir. Ancak daha sonra bu sayı, gelenlerin yarısına yaklaşmıştır. Bu durum kısmen Bulgaristan'da aile yakınlarının gelememiş olmasından, kısmen burada bazı güç ekonomik koşullarla karşılaşmış olmasından kaynaklanmıştır. Burada bizim yeterince doyurucu bir yerleştirme ve iskan politikası oluşturamamamızın da etkisi olmuş olsa gerektir. Ancak Bulgar yönetimi bu insanların geri dönme varsayımı üzerinde duracaklarına önce Türk azınlığının yüzyıllarca yaşamış olduğu evlerini, yani Bulgaristan'ı niçin kitle olarak terkettiği, adeta buradan kaçtığı üzerinde durmalı ve bunun doğru yanıtını bulmalıdır. Türk azınlığının adı ve kişiliği reddedildiği için yani Türklüğü reddedildiği için kitle olarak Türkiye'ye gelmiştir. Oradaki ekonomik durumlarından şikayet etmediklerine göre, bunu başka türlü açıklamak olanaklı değildir. Bunların Türkiye gelmeleriyle de gelenlerin iş bulamamaları, karınlarını doyuramamaları ve geri dönüşleri adeta beklenmiştir. İnsanın bir yanda karını doyurabildiği ama kişiliğinin ve benliğinin reddedildiği, bir yanda da kişiliği ve benliğinin tam olduğu fakat karını doyuramadığı durumları düşünün. Yani insana "Kırk katır mı, kırk satır mı" hikayesini anımsatıyor. Aslında bunların ikisi bir bütündür, bunlar birbirlerinden ayrılmamalıdır. Hele insanın açlığını bir baskı aracı olarak kullanmak çok daha ilkel bir davranış olmaktadır.

Biz hiç gündemde yok gibi dururken birden ortaya çıkıveren bu göçün nedenleri, uygulaması ve iki ülkede de bazı sonuçları üzerinde ana çizgileriyle durmak istiyoruz.

1.- Göçün Nedenleri,

Bu nedenleri iç ve dış olmak üzere iki gruba ayırabiliriz:

a.- İç Nedenler: Bulgaristan'dan Türkiye'ye olan bu göçün Bulgaristan içinde birden fazla nedeni olmuştur. Tabii, başta burada büyük bir Türk azınlığının bulunmuş olması en büyük nedendir ⁽¹⁾. Ancak bu öteden beri böyle olmakla birlikte, göç bu kadar büyük bir yoğunlukla ortaya çıkmamıştır. Günümüzde bu yoğunluğun ortaya çıkmasının, yani Bulgaristan Türkü'nün hemen tü-

müyle Anavatan'a gelmek istemesi ve Bulgar yönetiminin de Türklerden bazı-
rını sınır dışı etmesi ve ötekilere de pasaport vermesinin değişik iç nedenleri
vardır. Bunları da şöyle sıralayabiliriz.

aa.- Zorla adlarının değiştirilmesi. Bulgaristan Türkü'nün kitlesel olarak
bu göçünde başlıca neden, 1984 yılı sonu ve 1985 yılı başlarında, yakın tarihte
eşine rastlanmayan, Bulgar yönetiminin Türk azınlığının adlarını devlet gücüyle
zorla, Bulgar adlarıyla değiştirmiş olmasıdır ⁽²⁾. Ülkede Türk azınlığı kişiliğinin,
benliğinin ortadan kaldırılmasıyla ilgili olarak böylesine bir tehditle yakın çağ-
ımızda hiçbir zaman karşılaşmamıştır. Kendisine karşı bu haksız ve çağ dışı uy-
gulama karşısında büyük bir hayal kırıklığına uğramıştır. Buna karşı koyanlar
acımasızca ortadan kaldırılmış, zorla verilen adlara itiraz edenler çalışma kamp-
larına sürgün edilmiş, bazıları dövülerek öldürülmüştür. Ayrıca, ad değiştirme
olayını hazmedemeyenler arasında intihar edenler olmuştur. Bu arada Türkçe
konuşma yasaklanmış ve konuşanlar yüksek para cezaları ve gözetim altına al-
ma gibi cezalara çarptırılmıştır. Yönetim burada da garip bazı uygulamalara gir-
miştir. Bir kere, Türkçe konuşmaya yasak getirilirken, "Yabancı dil konuşmak"
biçiminde belirtilmiş, ancak İngilizce, Fransızca ve Almanca gibi dilleri konu-
şanlar ortaya çıkınca, bunları yasaklamanın gülünçlüğü karşısında, fiili durum
öteki gülünç durum olan Türkçe'nin konuşulması yasağı sürdürülmüş, fakat ko-
nuşanlara kesilen ceza makbuzlarına da "Türkçe konuşmak" değil, "Yüksek ses-
le konuşmak" yazılarak uygar bir davranış görünümü verilmek istenmiştir.

bb.- Türkler arasında dayanışma ve örgütlenmenin büyümesi.

Ancak Belene ve Bobovdol gibi zorunlu çalışma kamplarına sürülen Türk-
ler bu asimilasyon girişimi karşısında aralarında daha sıkı olarak kenetlenme
yoluna gitmişlerdir. Değindiğimiz zorla ad değiştirme olayı ile birlikte, mahke-
me kararı olmaksızın tutuklanıp bu kamplara gönderilen ve buralarda 2-3 yıl
kaldıktan sonra, evlerine daha bilinçli dönmüşler ve Bulgaristan'ın değişik yer-
lerinden gelmiş olan bu kişiler birbirleriyle daha bağlantılı duruma gelmişlerdir.
Bu ortam kendilerini, aşağıda değindiğimiz Bulgar aydınlarının oluşturduğu ve
Türkler'den bazılarının da katıldığı İnsan Hakları Örgütü'nden ayrı olarak örgüt-
lenmeye itmiştir. Öyle ki, haklarının ellerinden alınmış olanların kendileri ol-
duklarını düşünerek "Demokratik Birlik-Demokratiçeska Liga" adında bir örgüt
oluşturmuşlardır: Örgütün yasal olarak tescili istenmişse de, bu istek yönetimce
reddedilince, fiilen varlığını sürdürür olmuştur.

cc.- Bulgar aydınlarının "İnsan Hakları" alanında örgüt girişimleri.

İki yıl kadar önce, Bulgar aydınları daha fazla kişisel özgürlük istemiyle il-
gili olarak ülkede, "İnsan Haklarını Koruma Örgütü-Zaştita Na Çoveşki Pra-
va"nü oluşturmuşlardır. Ancak bunun resmi tescil istemi reddedilmiş, başkanı-
nın evine güvenlik elemanlarınca yapılan baskında üye listeleri ele geçirilmiş,

Başkan Manulov ve öteki bazı aktif üyeler Batı ülkelerine sınır dışı edilmişlerdir. Bu arada, yukarıda da değindiğimiz bu örgüt yönetimi, kendilerinin haklarını da savunacaklarını belirterek Türkler'in de örgüte üye olmalarını istemişler ve Türkler'den de bazıları buraya üye olmuşlardır. Anımsanırsa, sınır dışı edilen Türkler'den bazıları Türkiye'ye gelmiş, bunlarla ilgili bazı haberler iletişim ve basın organlarına yansımıştır. Sınır dışı edilmiş örgüt üyesi Bulgar aydınları, göç sırasında Batı ülkelerinde bulunmakta ve bazen Bulgaristan'da uygulamalarla ilgili olarak demeçler vermekteydiler. Hatta bir süre önce bizzat örgüt başkanı Manulov'un Fransa'da AGİK toplantılarında yaptığı konuşmasında, Bulgaristan Türkleri'nin adlarının Bulgar yönetiminde zorla değiştirildiğini söylemiş olduğu, basında yer almıştır. Belirtelim ki, bu arada Bulgar Yönetimi de yüksek düzeyde bir yetkilinin başkanlığında "Sözde" bir "İnsan Haklarını Koruma Örgütü" kurma girişiminde bulunmuştur. Tabii böyle güdümlü bir örgüt sadece "sahibinin sesi"ni yansıttığı cihetle, ciddiye alınması söz konusu değildir. Nitekim, bu kuruluşun açıklamalarından biri "Türk azınlığının Bulgar adlarını gönüllü olarak kabul ettiği" olmuştur.

dd.- Bulgar aydınlarının başka bir örgütü.

Bir başka örgütlenme girişimi de, Sofya'da yine Bulgar aydınlarından bu arada özellikle üniversite ve değişik enstitü öğretim üyelerinden bir grup "Glasnost ve Perestroyka'ya Destek Örgütü"nü oluşturmuşlardır. Bu örgütün iki yüz elli dolayında üyesi bulunduğu ve siyasal yönetimin hukuk dışı uygulamalarını açıkça eleştirerek insan hakları korumasına destek verdiği, çalışmalarına Batı basınında ve iletişim kurumlarında yer verildiği belirtilmiştir.

ee.- Türk azınlığının direniş girişimleri.

Değindiğimiz bu örgütlenme girişimleri koşutunda Türk azınlığı, bazı direniş girişimleri geliştirmiştir. Önce, adlarının iadesi istemiyle işi yavaşlatma girişimlerine başlamıştır. Bu uygulama çeşitli kesimlerde, fakat özellikle Türkler'in yoğun olarak buldukları tarımda ve bu bölgelerde bulunan sanayi kuruluşlarında olmuştur. Sonra, direnişte daha açık bir görünüm olan "açlık grevleri"ne başlamışlardır. Bu eylemlere büyük cezalar verilmiş olması da, eylemleri önleyememiştir. Daha sonra da, yani 1989 yılının ilk çeyreğinde "adların iadesi" çocuk-çocuklu ve pankartlı yürüyüşlerle istenmeye başlamıştır. Razgrat, Şumnu ve birçok köylerdeki yürüyüşler bunun açık örnekleri olmuştur.

b.- Dış nedenler

Aslında iç nedenlerin hazırlanması ve gelişmesini dış nedenlerin belirlediğini söylemek olanaklıdır. Çünkü belirli gelişmelere rağmen, içerde benzer koşullar olduğu halde, günümüzdeki dış etkenler olmadığı için içerde, yukarıda değindiğimiz örgütlenmeler doğamamıştır. Ancak uygun dış etkenlerin doğması,

içerdeki bu gelişmeyi sağlayabilmiştir.

aa.- Sovyetler'de Glasnost ve Perestroyka hareketinin doğmuş olması.

Bulgaristan gerek ideolojik, gerek ekonomik açıdan Sovyetler'e en fazla bağlı bir Avrupa COMECON ülkesi olmuştur. Dış ekonomik ilişkilerinde % 80 dolayında bir oranı COMECON ülkeleriyle, burada % 60 küsurunu da Sovyetler'le yürütmüştür. Bulgar yönetimi, ekonomilerini Sovyetler'le bütünleştirme peşinde olmuştur. Fakat Sovyet ekonomisi belirli değişim sürecine girince, Bulgar ekonomisi de önemli sorunlarla karşılaşmıştır. Ancak, Bulgar yönetimi "Glasnost-Açıklık" ilkesinde çok daha büyük bir sorunla karşılaşmıştır. Çünkü, "Glasnost" halka daha çok inmeyi, halkın yönetime daha çok katılmasını, seçim sisteminin değişmesini, yani siyasal değişimleri de gerektiriyor. Oysa, Bulgar yönetimindeki o günkü kadro, 1950'li yıllardan beri, başta T. Jivkov olmak üzere aynı kadrodur. Bu kadro, kendi iktidarına zarar getirecek her harekete karşı gelecek kadar tutuculaşmıştır. Yeni düşünce ve örgütlenmeler değil, Anayasa ve yasalardaki açık düzenlemelerin uygulanmasından bile kuşkulandırmakta ve bu hükümler yasalarda sadece "göstermelik, güzel düzenlemeler" olarak korunmaya çalışılmıştır. Tabii, Bulgar yönetimi Sovyet Glasnost hareketinden etkilendiğini söylemiş, ama zorla değiştirilmiş adların uygulanmasında da ısrar etmiş, hemen belirtelim Sovyetler de Bulgar yönetiminin bu garip tutumları karşısında herhangi bir telkin veya baskıya gitmemiştir.

İşte, Sovyetler'in "Glasnost" ilkesi doğrultusunda uygulamaları karşısında Sovyetler'den destek alamama olasılığı ile karşılaşmış ve içerde yaptıklarına ve yapacaklarına iktidarda bir grup olarak öteden beri sahip olduğu büyük desteği yitirme durumu ile karşı karşıya gelmiştir.

bb.- Batı'nın baskıları

Bulgaristan bir COMECON üyesi olmakla birlikte, Sovyetler'in Batı ile ilişkilerine daha büyük önem verme sürecine girmiş olması koşutunda, Bulgaristan da buna daha büyük önem verir duruma gelmiştir. Helsinki anlaşmalarından bu yana, onun bir devamı olarak AGİK toplantılarına, geçen yıllardaki Balkan ülkelerinin diyalogunu ve işbirliğini öngören Belgrat toplantısına, sürekli olarak katılmıştır. Ancak, bu biçimsel katılma dışında uygulamalarının ve gerçek tutumununun farklı oluşu, Bulgaristan'ı güç duruma sokmuştur. Bulgaristan'ın özellikle Türk azınlığının adlarını zorla devlet gücüyle değiştirmiş olmasının açıkça anlaşılması, uluslararası toplantılarda ve kuruluşlarda Türkiye'nin girişimiyle sürekli kınanır duruma gelmiş olması, ülkenin prestijini giderek düşürmüş ve tecrit olmuş, bu da Bulgar yönetimini daha sinirli ve suskun bir duruma götürmüştür.

Batı ile iktisadi ilişkilerinde de, 1980'lere göre gerilemeler olmuştur. Bu yıllarda toplam dış ticaretinin % 15-20'lik bir bölümü Gelişmiş Batı ülkeleri ile yapılırken, olaylı yıllarda bu oran % 10'lara gerilemiştir. Oysa Sovyetler'e koşut olarak Bulgaristan da yeni teknolojiler, yeni Batı makineleri için Batı parasına, yani dövize muhtaçtır. Bu nedenle bu ülkelerle ilişkilerini iyi tutmak ve geliştirmek zorundadır. Bu ülkeler ise, Bulgar yönetiminin Glasnost'a, yani insan haklarına de önem vermesini istemişlerdir.

İşte tüm bu nedenler Bulgar yönetiminin, içerde insan hakları lehindeki gelişmeleri istemeyerek de olsa, daha büyük hoşgörü ile karşılmasını gerektirmiştir.

Bu nedenle de adlarını zorla değiştirerek Bulgar yapamayacağını anladığı Türkler'den direnenleri hemen sınır dışı etmeye başlamış, ötekilere de "Bulgar olursanız kalın, olmazsanız pasaportlarınızı alıp gidebilirsiniz" düşüncesiyle göç uygulamasına başlamıştır.

2.- Göç Uygulaması.

Yukarda değindiğimiz iç ve dış nedenlerin birleşmesiyle ortaya çıkan hareketler ve bu gösteri yürüyüşleri karşısında güvenlik güçleri de baskıyı arttırmış, bu arada bazı önlemler alınmıştır. Hatta, Türklerin fazla sayıda yürüyüş düzenlemeleri, bu yürüyüşlerin dağıtılmasının hemen arkasından yenilerinin hemen düzenlenivermesi ve dinamizmleri karşısında, aralarında haberleşmeyi kesebilmek için köylerdeki telefonları kesilmiştir. Ancak, Türkler'in adlarının iadesi konusundaki kararlı tutumları ve Bulgar halkından ve değindiğimiz belirli örgütsel gruplardan destek görmeleri karşısında Bulgar yönetimi, o ana kadar uyguladığı zorla susturma politikalarını bırakmak zorunda kalarak, yeni bir uygulamaya girmiştir: Adlarının iadesini isteyen Türk azınlığından aktif olarak görülenleri ellerine zorla pasaportları verilerek sınırdışı edilmeye başlanmış, bunun arkasından da, gitmek isteyenlere pasaport verileceği ilan edilmiştir.

a.- Önce zorla Avusturya'ya gönderme. Sınırdışı edilenler önce başta Avusturya olmak üzere Yugoslavya ve İtalya'ya gönderilmeye başlanmışlardır. Belirli bir süre sonra, sınır dışı etmeler sınırdışı edilenlerin sürekli ısrarları ve Türkiye'nin bu uygulamayı eleştirmesi üzerine, Türkiye'ye yapılı olmuştur. Zorla sınırdışı edilenler baştan, hatta nereye gidecekleri kendilerine bildirilmeden ve yanlarına sadece bavulları verilerek gönderilmişlerdir. Bulgar yönetimince ülkede kalmaları güvenlik açısından sakıncalı görülerek zorla ellerine pasaport verilmek suretiyle sınır dışı edilenlerin sayısı hakkında elimizde kesin veriler yoktur. Ama bunlar genellikle, kendilerine Bulgar yönetimince zorla verilen Bulgar adlarını kabul etmek istemedikleri için Belene başta olmak üzere çalışma kamplarında iki-üç yıl kalmış kimselerden oluşmuştur.

b.- Sınır dışı etmeler sürerken, isteyen Türkler'e de pasaport verilmeye ve

bunların ülkeden çıkışlarına müsaade edilmeye başlanmıştır. Türk yönetiminin gelenleri kabul ettiği ve etmeye devam edeceğini açıkladığı halde, Bulgar yönetimi Sofya'da, pek anlamı olmayan "Türkiye kapılarını açsın" sloganlı güdümlü birkaç yürüyüş düzenlemiş, bunlarla herhalde kendilerinin gitmek isteyenlere müsaade ettiği, ama Türkiye'nin kabul etmediği imajını yaratmak istemiştir.

aa.- Günlük eşyalarıyla gelmeleri. Pasaport alarak gelenler de, önceleri çok sınırlı eşyalarıyla gelirken, Türkiye ve öteki ülkelerin sürekli olarak eleştirileri karşısında daha fazla eşyalarıyla, hatta otomobilleriyle gelmeye başlamışlardır. Ancak, getirdikleri eşyalar daha çok günlük yaşamla ilgili giyecek-yatacak türden eşyalar olmuştur. Zaten taşınmaz olarak tek varlıkları olan evlerini satmadan gelmişlerdir. Bilindiği gibi, 1945'lerde beşte dördü köylü olan, dolaşısıyla tarım kesiminde olan Türk azınlığının toprakları zorunlu kooperatifleşme sonucu ellerinden alınmıştı. Böylece, taşınmaz olarak ellerinde sadece evleri kalmış, ancak değinildiği gibi gelenler, bunları da paraya çeviremeden gelmişlerdir.

bb.- Paralarını bile alamamaları. Ayrıca, bankalardaki paralarını bile alamayanların büyük bir sayı oluşturduğu belirtiliyor. Bu paralarını alabilme konusunda büyük güçlüklerle karşılaştıklarına değiniliyor.

cc.- Paraları olsa bile yokluk nedeniyle mala çevirememeleri. Ellerinde parası olanların da Türkler'in yoğun olarak buldukları bölgelerde büyük bir mal darlığı nedeniyle mağazalar boş bulunduğundan bunları mala çeviremedikleri belirtiliyor. Bunlar sınırı geçerken de, Bulgar makamları kişi başına sadece beş yüz leva bıraktığından geri kalan paraları kendilerinden alınmıştır. Katı uygulamalar karşısında, üzerlerindeki tüm paralarını ibraz etmeyerek yasa dışılığı göze alanlar herhalde çok sınırlı olsa gerektir. Bir leva 215 TL olarak işlem gördüğünden, kendilerine verilen beş yüz leva karşılığı 107.500 TL'nin Türkiye'de ne ifade ettiğini okuyucunun takdirine bırakıyoruz. Sözde bunlar, Bulgar makamlarına göre üç aylık süreli turist olarak gelmektedirler. Yani bu üç ay için kendilerine sadece beş yüz leva, veya 107.500 TL verilmiş olmaktadır.

dd.- İlgili mallarda aşırı fiyat yükselişi. Bu arada Bulgar yönetimi Türklerle ilgili fiyatları da hemen ve astronomik olarak yükseltme yoluna gitmiştir. Bu "sosyalist yönetim" iddialarına rağmen, böyle olmuştur. Örneğin bir "Lada" marka otomobilin fiyatı on bin leva iken Türkler'in satın alıp Türkiye'ye getirme girişimleri karşısında, 50-60 bin levaya yükseltmiş olduğu bildiriliyor. Bu arada Deliorman bölgesinden, Türk sınırına kadar olan Tren bileti ücreti on-on bir leva iken, talep karşısında sürekli arttırılarak altmış küsur levaya yükseltilmiştir. Ayrıca, resmi olarak bir ekmek 42 santim iken (bir leva yüz santim), büyük göç kuyruklarının olduğu belirli yerlerde on levaya çıkmıştır. Bu uygulamalar herhalde, Türkler'in yıllarca çalışarak biriktirdikleri paraları ellerinden alabilmek amacını taşımaktadır. Belirtelim ki, bu arada ayrıca, göçe girişmiş

Türk bölgelerinde düşük kaliteli kepekli ekme k üretilerek piyasa s r ld ğine değiniliyor.

ee.- Otomobil konvoylarını taşlama. Otomobilleriyle gelenlerin, belirli yerlerde uzun konvoylar oluşturularak gönderildiği, bunların belirli güzergahlardan geçirildiği ve belirli yerlerden geçirilirken taşlattırıldıkları, bu yüzden bazı arabalarda can ve mal hasarlarına uğranıldığı bildiriliyor. Bu arada ayrıca, konvoyların en kötü yollarda dolaştırılıp mısır tarlalarından geçirildiği söyleniyor.

ff.- Pasaport verilmesinde yavaşlama. Bulgar yönetiminin önce bol bol pasaport verdiği halde, tüm Türkler'in işlerini bırakmaları karşısında, bir ay çalıştıktan sonra kendilerine pasaport verilebileceği uygulamasını getirdiğine, kuyruklarda pasaport için bekleyenlerin g zyaşartıcı gaz ve coplarla dağıtıldıklarına değiniliyor. Bu arada, özellikle bazı aydınlara, adeta ilkokulda önceleri verilen ayak kaldırma cezası gibi, pasaport için günlerce pasaport dairesinin belirli yerlerinde bekletme cezası verildiği bildiriliyor.

hh.- Gelenlerin "turist" olarak geldiği iddiası. Gelen göçmenlerin, taşınmazlarının, paralarını ve sigorta ve emeklilik primlerinin verilmeden gönderilmesi nedeniyle sürekli eleştirilmeleri karşısında Bulgar yönetiminin buna verdiği yanıt, bunların turist olarak geldikleri, tekrar geri dönecekleri biçimindedir. Ancak, gelenlerden getirdikleri otomobilleri için önceden hiçbir vergi veya harç alınmazken, kısa bir süre sonra Bulgar g mr ğ nce gümrük vergisi alınır olmuştur. Ayrıca, gelenlerin koltuk, yatak ve soba gibi eşyalarıyla geldikleri dikkate alınırsa, bunların ne biçim turist oldukları sorulabilir. Bu konuda endişesi olanların, bu göçmenlerin eşyalarının geldiği bir gümrük kapımıza, özellikle İstanbul Halkalı gümrüğüne uğrayıp durumu bir g r vermeleri gerekirdi. Ayrıca, yukarda değindiğimiz, konvertibl olmayan kişi başına beş yüz leva ile (karşılığının 107.500 TL olduğunu belirtmiştik) nasıl turis olunur, bunu da okuyucunun takdirine bırakıyoruz.

ii.- Bulgar yönetiminin düzenli bir g   anlaşmasına yanaşmaması. Bulgar yönetimi, Türk yönetiminin düzenli ve kapsamlı bir g   anlaşması yapılması konusunda sürekli olarak ısrarına rağmen uzun süre herhangi bir yanıt vermemiş, sonunda Ağustos ayında Dışişleri Bakan yardımcısının aracılığıyla "Böyle bir anlaşmaya ihtiyaçları olmadığını belirtmiştir. Hatta Bulgar yönetimi fiilen g  y uygulamasına rağmen hala "Türk azınlığı" deyimini kullanmamakta ısrar etmektedir. Zira, bu deyim kullanması durumunda, herhalde 1984/1985'te zorla ad değiştirme uygulamasında, " lkesinde Türk azınlığı bulunmadığı" açıklamasıyla çelişkiye düşeceğini d şunmektedir. Ama bu susmayla g  n niçin Türkiye'ye olduğunu ve gelenlerin "Niçin tümünün Türkçe konuştuklarını" açıklayamamaktadır. Türkler'in orada bıraktıkları emeklilik ve sigorta primleri, paraları, evleri ve öteki varlıkları, sürekli üzerinde durulacak sorunlar olarak kalmakta-

dır.

Böylece Bulgar yönetimi, 1984 sonunda başlatarak, hiçbir bilimsel temele dayanmadan ve en temel insan hakkına aykırı olarak, devlet gücüyle zorla Bulgar adlarıyla Türk adlarını değiştirdikten beş yıl sonra bu büyük hatasını, ister turist desin, ister başka bir şey desin, göçe müsaade etmek durumuna gelmekle anlamış olmalıdır. Öyle ki, böyle bir uygulama insan haklarına ve hatta kendi yasalarına ters olduğu gibi, büyük bir azınlığın adlarını zorla değiştirip kabul ettirmek olanaklı değildir. Hele 20'nci yy'da hiç mümkün değildir. Niçin mümkün olmadı, belirli olaylar ve direnişler ortaya çıktı diye de sinirlenerek davranışlarda bulunmaya gerek yoktur. Çünkü Bulgar yönetiminin uygulamaları zaten "eşyanın doğasına" terstir. Bu uygulamasıyla uluslararası arenada büyük bir prestij kaybına uğramıştır. Açıkça anlaşılmalı ki, orada kalanların ve gelenlerin haklarını teslim etmedikçe de prestij kaybına uğramaya devam edecektir. Çünkü Bulgar yönetiminin bu uygulaması da hukuka aykırıdır. Ayrıca da, daha önce literatürde ve uygulamasında açıkça kabul etmiş olduğu gibi, ülkesinde önemli bir Türk azınlığının varlığını kabul etmelidir, zira kabul etmese de fiilen o vardır. Öyle olmasa niçin bu insanlar başka yere değil de Türkiye'ye gelsin? Sonra, aile içerisinde, yasaklara rağmen sürekli Türkçe konuşsunlar?

3.- Göçün sonuçları.

Göçün iki ülke bakımından da bazı sonuçlarının olması olağandır. Bunları Bulgaristan ve Türkiye açısından olmak üzere şöyle düşünebiliriz:

a.- Bulgaristan açısından göçün sonuçları.

Önce şunu belirtelim ki, bu göçle belirli bölgelerdeki Türk nüfusunun çok büyük olan yoğunluğu bozulmuştur. Zaten adlarının iadesi istemiyle belirli direnişler ve yürüyüşler yapan bu bölgeler nüfus yoğunluğunun göçle azaltılması Bulgar yönetimince herhalde istenmiş olmalı, hatta buraların boşaltılmasına öncelik verilmiş olmalı ve böylece bu tür direnişlerin tekrarı kesinlikle önlenmek istenmiş olmalıdır. Deliorman bölgesinde belirli Türk köylerinin neredeyse tamamıyla boşaltılmış olması bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

Göçün Bulgar ekonomisine etkilerini düşündüğümüzde ise, bunun sonuçlarını kesin olarak belirleyebilmek için Bulgaristan Türkü'nün ve daha açık olarak da ülkeyi terkeden Türkler'den işgücü durumunda olanların mesleki dağılımları ve buldukları iktisadi kesimlerin bilinmesi gerekmektedir. Ancak bu konuda elimizde veriler yoktur. Hatta, gerek sınır dışı edilme, gerek pasaport alma yolu ile ülkeyi terkedenlerin ne kadarının işgücü durumunda (ve faal nüfus sınırlarında) olduğu hakkında da elimizde veriler yoktur. Bu durumda bazı tahminler yapma durumu ortaya çıkmaktadır.

1945'lerde Bulgaristan Türkü'nün beşte dördünün köylerde, dolayısıyla de tarım kesiminde bulunduğunu belirten kaynaklar vardır. Bu alanda belirli değişmeler olmakla birlikte, günümüzde de Bulgaristan Türkü'nün büyük çoğunluğu köylerde ve tarım kesiminde bulunmaktadır. Yani, değinilen tarihten günümüze doğru Türkler'in mesleki ve dolayısıyla buldukları iktisadi kesimlerde bazı değişmeler olmuştur ama, işgücünün egemen olduğu kesim yine tarımdır. Zaten Türk azınlığının öteden beri yoğun bulunduğu bölgeler, aynı bölgeler olarak süregelmiştir. Ancak, belirtmek gerekir ki, bu dönem başında Bulgar işgücünün % 50'den fazlası tarımda iken, 1986'larda bu oran % 18'lere gerilemiş, yani işgücünün önemli bölümü tarım dışına çıkmış, hemen belirtelim, tarım kesimini terkedenlerin çok büyük bölümünü de Bulgarlar oluşturmuş, bu durum değinilen bölge ve yerleşim birimlerinde Türk nüfusunun yoğunluğunu yükseltmiştir. Bu nedenle de bu bölgelerde tarımsal üretime Türkler egemen olmuş, dolayısıyla tarımdaki Türk işgücünün oranı, yukarda değindiğimiz ülke genel ortalaması % 18 oranının çok çok üstünde olması gerekmektedir. Tabii, 1945'lerden bu yana tarımsal teknolojiye de önemli değişme ve gelişmeler olmuş, yani tarım makineleşmiştir. Ama, mekanizasyonun uygulanmadığı alanlarda Türk işgücü kullanıldığı gibi, yeni teknolojiye makineleri kullananlar da bu bölgelerde Türkler olmuştur. Bu nedenle Bulgar tarımında, özellikle tahıl, baklagil, yağlı tohumlar ve tütün üretiminin tamamına yakın bölümü Türkler'in egemen olduğu yerlerde olduğuna göre, bu üretimlerin Türk işgücü olmaksızın sürdürülmesi olanaklı değildir. Sonra, Bulgar ekonomisinde genel gelişmeye koşut olarak, bu tarımsal bölgelerde ikinci kesim olarak sanayi de geliştirilmeye çalışılmış, başta tarıma dayalı sanayi kuruluşları olmak üzere, toprak ve öteki sanayi birimleri meydana getirilmiştir. İşte buralarda çalışanların büyük çoğunluğunu da Türkler oluşturmuştur. Ayrıca, sağlıkla ilgili alanlar başta olmak üzere, Türk işgücünün bir bölümü hizmetler kesiminde çalışmaktadır. Özellikle ara eleman durumunda olan hemşire, ebe, sağlık memuru gibi orta, lise ve lise üstü elemanların sayısı çok daha fazladır.

Belirtelim ki, ekonominin tarım, sanayi ve hizmetler gibi üç ana kesimindeki bu Türk işgücünün büyük bölümü ve bu arada özellikle 15-40 yaşlar arasındaki bölümü, konularıyla ilgili meslek ve teknik okullardan mezun durumundadırlar, yani değişik derecelerde kalifiye eleman durumundadırlar. Bu nitelikleriyle sözü edilen elemanların göçü Bulgar ekonomisi için kuşkusuz bir kayıptır.

Önce tarım kesimi üzerinde durulacak olursa, Türkler'in tarım bölgelerini boşaltmaları, buralarda tarımsal üretimde -bitkisel ve hayvansal- darboğazlar ortaya çıkacaktır. Tabii, bunun büyük veya küçüklüğü, göçeden kitlelerin büyüklüğüne bağlıdır. Ama, hemen belirtelim tüm Türkler ve müslüman kitle Bulgaristan'ı terke hazır durumdadır ve pasaport alabilmek için işini gücünü bırakmış, yetkili daireler önünde uzun kuyruklar oluşturarak bekler duruma girmiştir. Tarlalar boşalmıştır. Kuyrukları dağıtabilmek için milislerin göz yaşartıcı gaz

ve coplarn bile etkili olmadığı bildirilmiştir. Tarımda işlerin durması sonucu, tarlada bir ay çalışma koşulu ile pasaport verilmesi uygulamalarının yapıldığına değinilmiştir. Tarımsal üretimin durması ve rekoltenin yerde kalması tehlikesi karşısında Bulgar yönetimi, memurların, öğrencilerin ve askerlerin tarımsal ürünleri toplayabilmeleri amacıyla sivil seferberlik ilan etmiştir. Yani göçün tarım kesimine olumsuz sonuçlar yükleyeceğini bu hareketiyle bizzat Bulgar hükümeti de kabul etmiştir. Tabii, Türkiye'nin bu kitlesel göçe sınırlarını kapatmış olmasının, Bulgar tarımında bu darboğazın sınırlı kalmasına belirli katkılar yapabileceği düşünülebilir. Fakat göç psikolojisi içindeki insanları yeniden tarlalara gönderip bunlardan belirli üretimi sağlamalarını beklemek o kadar kolay olmasa gerektir. Tarımın bundan sonra, yani önümüzdeki yıllarda temelli olarak etkilenip etkilenmeyeceği ise, yukarıda da belirttiğimiz gibi, göçün tüm Türk ve müslüman azınlığını kapsayıp kapsamayacağı belirleyecektir. Ancak, Türkiye'nin sınırını kapatmış olmasıyla şimdilik, bu durumun devamıyla tarım kesiminin ilerdeki yıllarda pek etkilenmeyeceğini söylemek olanaklıdır.

Göç sonucu, Bulgar sanayiinde de, özellikle Türkler'in bulunduğu bölgelerdeki sanayi birimlerinde olumsuz bazı durumlar doğacaktır. Fakat, buralarda daha çok toprak ve cam sanayileri bulunduğundan, olumsuz etki buralarda daha büyük olacak, belirli işletme ve kimya sanayilerinde ise çok sınırlı kalabilecektir. Tabii buradaki etkideki büyüklük de, göçün büyüklüğüne göre değişebilecektir. Bununla birlikte, sanayide iş gücü darlığı söz konusu olduğundan, şu anda göç durmuş olsa bile, buralardan göçetmiş elemanların yerlerini hemen doldurmak olanaklı değilse, bunun olumsuz etkisi mutlaka olmalıdır.

Hizmetler kesimindeki etkiler ise, herhalde daha sınırlı olacaktır. Bu da değinilmiş olduğu gibi, daha çok herhalde sağlık alanında, burada da özellikle ara elemanlar bakımından olacaktır. Turizm, mühendislik, elektronik, bilimsel araştırma alanında da Türkler'den yetişmiş elemanlar vardır, ancak bunların sayıları sınırlıdır. Önce, kendi bölgelerinde önemli bir hizmet altko lu olan ve aydınların tamamına yakınının burada toplanmış olduğu öğretmenlik, 1970'lerden bu yana yönetimin Bulgarlaştırma politikasına koşut olarak asgari düzeye indirilmiş, 1984/1985'te zorla ad değiştirilmesinden ve Türkçe konuşulmasının yasaklanmasından sonra, Türk öğretmen sayısı parmakla sayılır olmuştur. Aslında Bulgar yönetimi, daha 1970'li yıllarda, "Gönüllerinde Türkçe ve Türkiye olan Türk öğretmenlerin öğretmenlik yapamayacaklarını" açıkça söylemeye başlamışlardır.

Göçün Bulgar ekonomisine etkisini özetlersek, ilk harekette tüm Türkler'in göçetmek üzere işlerini bırakmalarıyla, bunun Bulgar ekonomisine olumsuz etki yaptığını söyleyebiliriz. Bu öncelikle tarım kesimine, sonra sanayi, daha sonra da hizmetlere etki yapacaktır. Bunun gelecek aylar veya yıllardaki etkisi ise, göç hareketinin büyüklüğüne bağlı olacaktır. Türkiye'nin sınırlarını kapatmasıy-

la' bunun etkisi, bu yıl bir yana, önümüzdeki yıllarda daha sınırlı olma etkisi gösterecektir.

Buradaki bir noktaya daha değinmek gerekir. O da Bulgar yönetiminin, belirli dönemlerde ortaya çıkan Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçlerle yetişkin kalifiye işgücünün ülkeyi terketmesi nedeniyle sınırlanmaları ve buna karşı çıkmalarıdır. Bu işgücünü kendileri yetiştirip başkalarının, yani Türkiye'nin yararlandığını düşünmektedirler. Hatta bu nedenle Bulgar yönetiminin iddiası, daha önceki göç görüşmelerinde Türkiye'ye kesin olarak bu sorunun çözümünün önerilmiş olduğudur. Tabii bunlar resmi belgelerden çok, o zamanlar Bulgar basınında resmi kişilerin açıklamalarına dayatılmaktadır. Ancak, Türkiye bunların doğruluğunu reddetmiştir. Fakat, değinildiği gibi, Bulgar yönetimi sürekli göçlerle kendisinin yetiştirmiş olduğu kalifiye işgücü transferinden hoşlanmamaktadır. Bununla birlikte, bu düşünce Bulgar yönetiminin Türk azınlığına karşı uygulamalarına bir gerekçe olamaz ve burada haklı da olamaz. Nitekim, bu azınlığa karşı haksız, insanlık dışı uygulamalarıyla onu uğrattığı büyük üzüntüler yanında, bizzat Bulgar yönetimi de büyük darbeler yemiştir ve insan hakları kavramları eğer içi boş kalıplar değilse, yemeye de devam edecektir.

b.- Son göçün Türkiye açısından sonuçları.

Göçün Türkiye açısından da olumlu ve olumsuz bazı sonuçlarının olması doğaldır. Ama başta daha belirtelim ki Türkiye, iktidarıyla-muhalefetiyle Bulgaristan Türkü'nün bu göçüne büyük bir şefkat ve olumlulukla eğilmiş, hatta bazı siyasal parti liderleri derin bir tarih bilinci ile olaya "Bulgaristan Türkü'nün Allah'tan ve Türkiye'den başka kimseleri yok", "Onların da bu topraklarda bizim kadar hakları var" gibi açıklamalarla yaklaşmışlardır. Bununla birlikte, daha önce de değinilmiş olduğu gibi, göçün yoğun olarak devamı karşısında 21 Ağustos'ta Türk hükümet sınırlarını kapatmış, göçü vizeye bağlamıştır. Bu hareket, kitlesel göçün büyük sorunlar yarattığı gerekçesine dayatılmak istenmiştir. Ancak, Türkiye Başbakanı'nın daha önce "Hepsini alırız, hatta T. Jivkov da gelsin" mealindeki konuşmasıyla bu durum çelişmiştir. Bundan sonra göç çok yavaşlamış, adeta durmuştur. Nitekim bu tarihten 1990 Şubat ortalarına kadar altı aylık bir süre içerisinde vizeli olarak gelenlerin sayısı yirmi bin dolayında olmuştur. Vizeliler de dahil olmak üzere gelen toplam göçmen sayısının 329 bin olduğu bildirilmektedir. Ancak daha sonra da değinileceği gibi, yine 1990 Şubat ortalarındaki verilere göre, bunlardan 104 bini geri dönmüştür.

Gelen bu göçmenlerin yerleştirilmeleriyle ilgili olarak okullar, yurtlar yanında, Trakya'da birkaç, Adapazarı'nda ve Bursa'da çadırkentler kurulmuştur. Buraları da dolunca doğuya doğru, yurdun öteki illerine gönderilir olmuşlardır. Tüm iyi niyetlere rağmen, olumsuz iklim koşulları ve işbulma olanaklarının sınırlılığı karşısında göçmenler doğudan yine başta İstanbul olmak üzere Marmara-

ra bölgesine dönmüşlerdir. Hatta olumsuz koşullardan dolayı büyük kitle, yönetimin göstermiş olduğu geçici yerleşim bölge ve yerlerinden ayrılarak kendi başlarının çaresine bakmak durumunda kalmış, okulların açılmasıyla da Anadolu'nun değişik yerleşme bölgelerinde barındırılmakta olan çok sınırlı 15-20 bin dolayında kişi de İstanbul'a getirilerek K. Çekmece ve Kağıthane kamplarına yerleştirilmişlerdir. Halen 70-80 bin dolayında göçmenin İstanbul, buna yakın bir miktarının Bursa, 25-30 bin kadarının İzmir, 10 bin dolayında bir sayının da Kocaeli'nde bulunduğu belirtilmektedir. Hemen anlaşıldığı gibi bu kitlenin yaşamakta olduğu karmaşa henüz çözümlenebilmiş değildir. Yönetim göçün çok ani olduğunu bunlara gerekçe olarak göstermektedir.

aa.- Göç beklenmeliydi. Hemen belirtelim, görünürde birkaç yıldır Bulgaristan'la olan ilişkilerimizde soğukluk nedeniyle bir göç durumu gözükmemekle birlikte, olayların özünde sürekli bir göç varolmuştur. Bulgar yönetiminin Türk azınlığa uyguladığı bu haksız ve insafsız tutumun sonucunda bir patlama sürekli olarak kaçınılmaz gözükmuştür. Bunu görmememiz ve buna inanmamamız, veya inanmamıza rağmen boşvermemiz, konuyu ihmal anlamına gelir ve öyle de olmuştur. Kaldı ki bu olaylar karşısında Türkiye Bulgar yönetimine sürekli göç ve göç anlaşması yapma önerilerinde bulunmuştur. Yaşadığımız anlaşmasız bir göç olasılığının da dikkatten kaçırılmaması gerekirdi.

bb.- Geçici yerleştirme süresi ve yöntemi de açık olarak belirlenememiştir. Gelen göçmenlerin geçici olarak yerleştirilmelerinde bir politika eksikliği hemen dikkati çekmiştir. Geçici olarak yerleştirme merkezlerinde kalış sürelerinin kısa tutulması gerekirken, buralarda barındırma süreleri uzamıştır. Tabii, geçici yerleştirme süresinin kısaltılması, sürekli olarak yerleştirmenin gerçekleştirilmesine bağlıdır. Buna aşağıda değineceğiz. Belirttiğimiz gibi, geçici yerleştirmede okullar ve yurtlar dolunca, çadırkentler oluşturulup buralara yayılmıştır. Buralarda da darboğazlar başlayınca, gelenlerin akrabalarının yanlarına gitmeleri yolu uygulanır olmuştur. Göçün son ayına doğru daha çok bu yöntem uygulanmıştır. Ancak daha sonra, okulların açılması, sonbaharın gelmesiyle buralarda barınmak da güçleşmiştir. Akrabaların maddi güçlerinin sınırlılığı da, göçmenleri barındırmalarına sınır getirmiştir.

cc.- Sürekli yerleştirme politikası eksikliği. Sürekli yerleştirmeye geçişi hızlandırma, geçici yerleştirmeyi kısaltabilir. Ancak bu durum, sürekli bir yerleştirme politikasının oluşturulmuş olmasına bağlıdır. Fakat hemen belirtelim, bizde sürekli biryerleştirme politikası hala oluşturulmuş değildir. Bu konuda ilke veya ilkelerin neler olduğunu bu işlerden sorumlu bakanlık hala ortaya koymamaktadır.

Bilindiği gibi bu konuyu düzenlemek hükümet düzeyinde bir devlet başkanının başkanlığında bir "Koordinasyon Komitesi" oluşturulmuştu. İşte göçün ilk günlerinde bu Koordinasyon Komitesi'nin başkanının iskanla ilgili olarak basına

yapmış olduğu ilk açıklama, göçmenlerin serbest ve iskanlı olarak yerleştirilecekleri biçimindedir. Yani buna göre, iskanlı yerleştirmeye tabi tutulacaklar, devletçe gönderilecekleri yerlere gidecekler ve buralarda iskan edilecekler, serbest olanlar ise, istedikleri yerlerde yerleşebileceklerdir. Ancak bu ikinci tür iskanın anlamı da, kendilerine devletçe herhangi bir yardımın yapılamayacağıdır. Bu arada ayrıca Koordinasyon Komitesi başkanı Devlet Bakanı'na atfen, gelen göçmenlerin genellikle Marmara Bölgesi'ne yerleşmek istedikleri ve yerleştirilecekleri, basında yer almıştır. Gelen göçmenlerin iki yüz bini aştığı ve göçün yoğun olarak sürdüğü bir sırada, basında bir haber daha yer almıştır. Koordinasyon Komitesi Başkanı Devlet Bakanı "Soydaşlarımıza devletin ev ve toprak vermesinin söz konusu olmadığını, gelenlerin böyle bir beklenti içine girmemeleri gerektiği"ni açıklamıştır⁽³⁾. Bundan birkaç gün sonra da, Eylül ayından itibaren göçmen ailelere kira yardımı yapılacağı açıklanmış ve arkasından da bir gazetecinin sorusuyla bu durum detaylandırılmıştır. Değınilen tarihten itibaren bir yıl süreyle göçmen ailelere ayda 100 bin lira ile 300 bin TL kira yardımı yapılması kararlaştırılmıştır. Bunu açıklarken Koordinasyon Komitesi Başkanı Devlet Bakanı İskan Yasası'nda bir değışiklik nedeniyle söz konusu uygulama yoluna gittiklerini belirtmiştir. "TBMM tatile girmeden kısa bir süre önce İskan Kanunu'nun statüyle ilgili bölümünü değışitirdik. Daha önce serbest göçmen-iskanlı göçmen olarak bilinen statüleri birleştirdik. Şimdi sadece serbest göçmen statüsü var. Bu yasa değışikliğı ile göçmenlerin kafalarında, devlet bize yardım edecek mi, toprak verecek mi, ev verecek mi sorusuna cevap verdik. Hiç kimseye, arsa vereceğiz diye bir taahhüdümüz yoktur. Kimseye toprak ve ev verilmeyecek yani"⁽⁴⁾. Gerçekten TBMM 16.6.1989 tarihinde kabul ettiğı İskan Yasası'na bir ekleme ile, Bulgaristan'dan yeni gelen göçmenlere, İskan Yasası'na 17.3.1982'de getirilmiş olan değışiklikle, Afganistan'dan gelmiş göçmenlerle ilgili yasanın uygulanacağını bildirmiş, ancak buradaki 2, 3, 4 ve 5'nci maddeleri ayırık tutmuştur. Bu maddelere göre Bulgaristan'dan gelmiş bu göçmenler için, 1982 değışikliğindeki düzenlemenin tersi olarak "Üst ve Alt Komisyonlar oluşturulmayacak" ve dolayısıyla Üst Komisyon'un görevlerinden olan "Yerleştirme ve iskan programları hazırlanmayacak"tır⁽⁵⁾. Ancak, çelişkili haberler sürmüş, örneğın basında Koordinasyon Başkanı'na atfen, Bulgaristan'dan gelen bu göçmenlerin sorunlarını çözmek üzere bir Göçmen Genel Müdürlüğü kurulacak, göçmenler için verimli tarım alanları ile organize sayani sitelerinin bulunduğu bölgelerde prefabrik "Göçkentler" kurulacaktır⁽⁶⁾. Bazı kaynakların belirttiğine göre, Birleşmiş Milletler İskan Fonu'ndan, göçmenlerin geçici olarak yerleştirilmelerini sağlamak amacıyla prefabrik konut kredisi verileceğı bildirilmiştir. Ancak, daha sonra, 1989 yılının son günlerinde Koordinasyon Başkanı Devlet Bakanının, göçmenlerin barındırılmasına, hatta kendilerine tamamiyle verilebileceğı belirli sayıda konut yapılacağı açıklaması basında yer almıştır. 1990 Şubat ayı ortalarında da, Koordinasyon Başkanı ile ilgili Bakan'ın bakanlığınca

durum teyid edilerek, göçmenlerin yoğun olarak buldukları illerde kırk bin dolayında sosyal konut yapımının düşünüldüğü, bunların göçmenlerin barınmasına ayrılabileceği, hatta kendilerine tamamiyle verilebileceği yinelenmiştir (7).

Sıraladığımız bu gelişmelerin gerçekliğini düşündüğümüzde hükümetin, gelen göçmenlerin sürekli yerleştirilmeleriyle ilgili olarak, baştanberi herhangi bir politikasının bulunmadığı ortaya çıkmaktadır. Hükümetin dayanmakta olduğu parlamento tabanı çok geniş olduğu halde "İskan Yasası"nda neden, hem de göçün büyük ve yoğun olarak sürmekte olduğu günlerde böyle bir değişikliği, daha doğrusu iskanlı göç yolunu kapatmayı öngörmüştür? Bu değişikliği yaptıktan sonra da, yukarda açıklamaların da ortaya koydukları gibi, yetkili kişilerin konuşmalarında bu düşüncenin tersi konuşmalar sürüp gitmiş, hatta hala da sürmektedir. Oysa bizim yapımıza, göçmenlerin durumuna uygun bir sürekli yerleştirme politikasının ilkelerini oluşturup uygulamaya koymak mümkündür. Mesleklerine göre belirli gruplar olarak iskan edilebilirler, hiç vakit kaybetmeden kendilerine konut ve iş çevirme kredileri verilerek borçlandırılabilirler, konutlarını kendileri bile yapabilirlerdi. Hatta, koşullar uygun olduğu takdirde, yerleşme bölgeleri az gelişmiş yörelerimiz olabilirdi. Ürettiklerine belirli bir süre devletçe satın alma garantisi getirilebilirdi. Tüm bunlar baştan daha oluşturulmuş bir yerleştirme politikasının varlığını gerektirir. Ancak, biz burada da koşullarını yerine getirmeden, yıkıcı bir piyasa ekonomisinin kurallarını seçmiş oluyoruz. Ayrıca, yukarda Eylül 1989'dan itibaren yapılacağı açıklanan 100.000-300.000 TL kira yardımları İstanbul'da Aralık ayına kadar yapılamamış, fakat bundan sonra da 100.000-250.000 TL olarak İstanbul'da uygulama başlamıştır.

çç.- Göç işlemlerinin ağır gitmesi. Kısa sürede gelmiş büyük sayıdaki göçmenlerin işlemlerini çözümleyecek örgütlenme oluşturulamamıştır. Bir kere, İstanbul gibi çok büyük bir kentimizde işlemler sadece belirli bölgelerde yapılmıştır. Örneğin göçmenlerin kayıtlılarıyla ilgili olarak karşı tarafa, Kartal Maltepe'ye gitme zorunlulukları ortaya çıkmıştır. Bu durum, İstanbul'a yabancı olan bu kişiler için hem maddi, hem de manevi bir külfet olmuş, hem çok az olan paralarını, hem de günlerini harcamak zorunda kalmışlardır. Birkaç yere geçici bürolar açarak bu sorunu çözümlenmek olanaklı iken bu yapılamamıştır. Lise'ye kadar diplomaların denklik saptaması Milli Eğitim Müdürlükleri'nde yapılmıştır. Ancak, buralarda da büyük kuyruklar oluşmuş, fedakarca çalışan sınırlı sayıda personele başka yerlerden yeteri kadar aktarmalar yapılamadığı veya geçici çalıştırma ile başka bazıları katılamadığı için göçmenlerin bu işlemleri haftalarca sürmüştür. Lise üstü denklikler Ankara'da YÖK'te yapıldığından burada da durum aynı olmuştur. Göçmenler yine yok canlarından harcamalar yapmak zorunda kalmışlar, en çok yığıldıkları örneğin İstanbul ve Bursa gibi kentlere veya bunlardan birine geçici bir büro açılmamıştır.

dd.- Göçün ulusal ekonomiye etkisi. Göçün ulusal ekonomiye etkileri nasıl olabilir? Bunu değişik noktalardan ele alarak yorumlar yapabiliriz.

aaa. Harcamalar. Göçmenlerin geçici olarak yerleştirilmelerine 10 Ağustos 1989'a kadar on milyar TL harcanmış ve yine kendilerine harcanmak üzere Koordinasyon Komisyonu Başkanı'nca şu kaynaklar verilmiştir: "Kurban Bayramı süresindeki kurban bağışlarından üç milyar TL, dört bankanın açmış olduğu yardım kampanyalarından 1.5 milyar TL, diğer kurum ve kuruluşlardan 1.1 milyar TL, gurbetçilerden bir milyon Mark karşılığı 1.5 milyar TL, kurban derilerinden bu yıl beklenen 80 milyar, diğer kuruluşların payları çıktıktan sonra 20 milyar TL göçmenlere aktarılıyor" (9). Bu açıklamalarla göçmenler için sözü edilen tarihe kadar sağlanmış olan toplam 27.1 milyar TL olmaktadır. Daha sonra da Koordinasyon Komitesi Başkanı'nın bir açıklamasına göre göçmenlere vermek üzere üç trilyon TL ayrılmıştır (10). Ayrıca, daha önce de belirtilmiş olduğu gibi uluslararası kuruluşlardan ve öteki ülkelerden de belirli yardımlar yapılacağı açıklanmıştır. Bu arada Birleşmiş Milletler İskan Fonu'nda, göçmenlerin geçici olarak yerleştirilmeleriyle ilgili olarak prefabrik konut yapımı için 300 milyon dolar kredi açılmış olduğu basına yansımıştır. Yine göçmenlere yardım olmak üzere ABD Kongresi'nin on milyon dolar yardım kararını kabul ettiği basında yer almıştır. Burada İslam Ülkeleri Teşkilatı ve bireysel olarak öteki ülkelerin yardım eylemleri de anımsatılabilir. Ancak, hemen belirtelim ki, ilgili devlet bakanlığının açıklamasına göre şimdiye dek Dünya Gıda Programı'nın üç milyon dolarlık yardımını bir yana, uluslararası kuruluşlar ve öteki ülkelerden herhangi bir yardım gelmemiştir. Bu bilgi 1990 Şubat ayının ilk yarısına aittir. İçerden de sözü edilen tarihe kadar toplanmış bağış miktarının iki milyar TL olduğu, yine Şubat ayına kadar göçmenlere harcanmış olan toplam meblağın kırk milyar TL olduğu ve her ay on iki milyar TL harcanmakta olduğu bildirilmiştir (10). Bu durumda, tüm harcamaların iç ve resmi kaynaklardan yapılmakta olduğu anlaşılmaktadır.

bbb.- İşgücü. Gelen göçmenlerden ne kadarının faal nüfus ve işgücü durumunda olduğu ve bunların mesleksel dağılımları hakkında elimizde veriler yok. Aslında sınır girişlerinde bunları saptamak ve daha sonra onlarla ilgili olarak oluşturulacak her türlü politikalarda bu verileri temel olarak alıp kullanmak gerekirdi. Şimdiye kadar konu ile ilgili herhangi bir veri yayımlanmadığı gibi, kendileriyle ilgili politikalarda da kullanılmış değildir. Her alandaki gibi, konuları burada da geriden izlemekte olup, herhalde bunu da sonra düşüneceğiz. Bu verilerin tutulmuş olduğunu dileyelim, ancak sonuçlarını pek göremiyoruz.

Önce, işgücü durumunda olanların meslekleri belli olunca, bunların yönlendirilmeleri sınırda daha mümkün olabilirdi. Fakat yukardaki verilerden anlaşıldığına göre, çiftçi olanlara toprak verilmeyeceğinden, modern tarımı bilmelerine rağmen bu kişiler de, tarım dışı kesimlere gidecekler demektir. Çünkü bunla-

nın yaşamlarını kazanabilmeleri için Marmara Bölgesi'nde devlet desteği olmadan toprak sahibi olmaları pek düşünülemez. Bu durumda, tarım dışı meslek sahipleri yanında, orada tarım kesiminde bulunmuş olanlar da başta İstanbul olmak üzere büyük kentlerde toplanacaklardır. Hatta, şunu da belirtmek gerekir ki, doğuya, Anadolu illerine gönderilmiş olanlar da, oralarda çalışma olanaklarının sınırlılığı nedeniyle, ayrıca akraba ve hemşehrilerinden uzak kaldıklarından yine başta İstanbul olmak üzere Marmara Bölgesi'ndeki büyük kentlerimize döneceklerdir. Hatta, bu sürecin aradan geçen 4-5 ay içinde hemen hemen tamamlanmış olduğu söylenebilir. Devletin toplu ve sürekli bir yerleştirme (İskan) politikası ve desteği olmadıkça bunun böyle olması da çok doğaldır. Kişiye sadece şuraya git demekle sorun çözümlenemez. Bizde Anadolu'dan başta İstanbul'a olmak üzere büyük kentlere büyük bir göç varken, hiçbir yerleştirme politikamız olmadan göçmenlerin tersini yapması mümkün değildir, nitekim öyle de olmuştur. Hatta, göçün yoğun olarak sürdüğü bir sırada daha Devlet Bakanı 100 bin göçmenin kayıp olduğunu, yani gönderilen yerlere gitmemiş olduklarını, oralarda bulunamadıklarını belirtmişti.

ccc.- Akrabalarının yanına yerleşme. Bazı tahminlere göre, sürekli yerleştirme politikasının olmaması karşısında gelen göçmenlerin % 70 dolayındaki bir oranı yerleşmek üzere akrabalarının yanlarına gitmişlerdir. Aslında sanırız bu oran daha yüksektir ve zaman içinde daha da yükselecektir. Böyle bir durum büyük yerleşim bölgelerinde zaten varolan konut sıkıntısını biraz daha artırmış, kiralık konut istemleri karşısında kiralılar çok daha yükselmiş, ayrıca bir milyon TL'nin üstünde depozitolar ve beş-altı aylık peşinler istenir olmuştur. Ayrıca, kiralık boş konut bulmakta da büyük zorluk doğmuştur. Kiraların birden yükselişine, peşinat ve depozito istenmesine göçmenlerin yoğun olarak toplanmış oldukları İstanbul'da Gaziosmanpaşa, Sultançiftlik, Küçükçekmece, Avcılar yerleşim bölgeleri açık örnekler olmuştur. Bursa başta olmak üzere, öteki kentlerimizde de buna benzer örnekler bulmak olanaklıdır. Hatta, Bursa'nın fazla göçmen gelmiş olmasından dolayı, göçün yoğun olarak sürdüğü dönemde yeni gelişleri önlemek bakımından il sınırlarından göçmen almama idari (yönetimsel) uygulamayı burada belirtmek gerekir.

ççç.- İş bulma sorunu. Göçmenlerin işgücü durumunda olanlarının iş bulması da en önemli sorunlardan biri olmuştur. İlgili Devlet Bakanlığı iş için başvuruların sayısının yüz dört bin olduğunu ve bunların seksen bir bininin işe yerleştirilmiş olduğunu bildirmektedir⁽¹⁾. İşe yerleştirilemeyen yirmi üç bin dolayındaki kitlenin niteliksiz olduğu belirtiliyor. Ancak durumu biraz daha karartan veriler de var. Nitekim İstanbul'da başlangıçtan Kasım ayına kadar İş ve İşçi bulma kurumu'na iş için başvuran göçmen sayısı 7.550, işe yerleştirilenler de 2.980 kişidir⁽²⁾. Burada iş bulamayan kitlenin epey yüksek olduğu anlaşılacak tadır. Bakanlığın verileri 1990 Şubat ortasına kadar olan süreyi kapsamaktadır.

Belirli alanlarda, özellikle sağlık hizmetlerinde ve burada da ara eleman

açısından önemli açığımız bulunduğundan göçmenler çok kolay iş bulabilmişlerdir. Fakat piyasa doydukça, bu alanda da giderek işbulma güçlükleri başgöstermiştir. Öteki alanlarda da kalifiye işçilerin kolay iş bulabildikleri belirtiliyor.

Ancak, belirli alanlarda gerek nitelikli, gerek düz göçmen işçilerin yerlilerle rekabetinin olabildiği bildiriliyor. Göçmen işçiler ister nitelikli, ister düz yani niteliksiz olsun daha düşük ücretle ve daha disiplinli olarak çalışmaya hazır durumdadırlar. Çünkü bunların şu anda dayanabilecekleri her hangi bir birikimleri ve güçleri yoktur. Bu nedenle de işverenler işçi alırken bunları yeğleyebilirler. Hatta zaman içinde, çalıştırmakta oldukları yerli işçileri bunlarla değiştirme yoluna da gidebilirler. İş yaşamımızdaki hükümler tam olarak uygulandığı takdirde, işçi çıkarmalarına gerekçe sağlayacak yolları her zaman bulmak olanaklıdır. Nitekim, bazı işyerlerinde bu yönde uygulamalar olduğu bildirilmiştir. Çalışma ile ilgili olarak böyle bir rekabet, işçiler arasında bir dinamizm yaratacak ve verimliliği artırıcı bir etken olacaktır da, işgücü sunumunun yüksek, isteminin ise düşük olduğu bir ortamda, asgari ücretin bile altında çalışma durumları olabilir ve yerli-göçmen işçiler arasında ayırım büyüyebilir. Nitekim, düz işçi durumunda olanlardan bir ay 70-80 kiloluk çuvalar taşıyarak 140 bin TL alanların var olduğu gözlemlenmiştir. Böyle bir durum, niteliksiz göçmen işçileri güç bir duruma sokmuştur. Hatta, nitelikli olanların bile, örneğin sağlık kesiminde on-onbeş yıllık deneyimli ara elemanların bile, hem de özel kesimde ayda 250 bin TL alanlarının önemli sayılar oluşturduğu belirtiliyor. Kaldı ki, İstanbul Sanayi Odası verilerine göre bölge yapım sanayiinde 1988 yılına göre 1989'da ve bunun bir uzantısı olarak günümüzde % 13 dolayında bir daralma vardır. Bunlara daha önceden süregelen işsizlik oranını da katarsak, konu üzerinde biraz daha ciddi olarak durmamız gerektiği anlaşılır. Bu durumda, maliyetlerini düşürüp daha çok kâr etmek isteyen işverenler, daha düşük ücretle daha uzun süre ve verimli çalışmak durumunda olan göçmen işçileri yeğleme yoluna gidecek, bu da yerli-göçmen işçi çelişmesini doğurabilecektir. Bu çelişkileri azaltacak önlemler üzerinde durulmalıdır.

Yukarda, ara eleman durumunda olan sağlık hizmetleri personelinin ilk aylarda kolayca iş bulabildiğini, ancak sonraları bunun giderek zorlaştığını belirtmiştik. Bu durum özel kesimde ücret düşüklüğünü doğurmuş olduğu gibi, kamu kesiminde de merkezîyetçilik, yani bakanlıklardan atama işlemlerinin belirsizliği ve sürenin çok uzamış olması nedeniyle bu kişileri çok güç durumda bırakmış, beklemekten adeta bezdirmiştir.

ddd.- Yüksek öğrenimliler ve öğretmenler. Gelen göçmenler arasında bazıları orada yüksek öğrenimlerini tamamlayarak çalışmalarını bazı araştırma enstitülerinde sürdürmüşler ve alanlarında uzmanlaşmışlardır. Bunlar arasında tarımda bitkisel ve hayvansal altkollarda olanlar olduğu gibi, elektronik alanında olanlar da vardır. Bunlar herhalde ulusal ekonomimize belirli katkılar yapı-

bilecek durumdadırlar. Ancak, özellikle kamu kesiminde bunlardan yararlanma-
da da epey gecikilmiştir.

Gelenler arasında önemli sayıda bir öğretmen kitlesi vardır. Bunların sayı-
larının üç bine yakın olduğu bildirilmektedir. Bu kitle de, atanması için altı-yedi
ay gibi uzunca bir süre bekledikten sonra, atanmaları gerçekleştirilmiştir.

eee.- Öğrenciler. Gelen 320 bin dolayındaki göçmenden kırk bine yakın
bir bölümünün okuma çağında olduğu tahmin edilmiştir. Ancak gelenlerden be-
lirli bir bölümünün dönmüş olması nedeniyle, okuma çağında olanların sayısın-
da da düşmenin olması doğaldır. Bunların okullara göre dağılımı hakkında eli-
mizde veriler yoktur.

Ancak, üniversitelere girmiş olanların sayısının bin, yatay geçişle gelenle-
rin de iki bin olduğu, yani üç bininin üniversitelere devam etmekte oldukları
bildirilmektedir⁽¹³⁾. Öğrenimlerine devam eden bu öğrencilere, önce üniversite-
lere girişte olmak üzere önemli kolaylıklar gösterilmiş, ilk, orta, ve yüksek öğ-
renimdekilere 75, 100 ve 150 bin TL para yardımları yapıldığı bildirilmiştir.
Yurtlara yerleşmede de kendilerine öncelikler verilmiş, kredi alabilmek için
Kredi ve Yurtlar Genel Müdürlüğü'ne başvuruda bulunmaları istenmiştir.

fff.- Yeni koşullara uyum zorluğu. Gelen göçmenler yeni sosyal-siyasal
ve ekonomik düzen koşulları yanında, yeni bazı durumlarla da karşılaşmışlardır.
Daha önce de belirtildiği gibi bunlardan büyük çoğunluk, örgütlenme ve tekno-
lojik düzey daha farklı olmakla birlikte, tarım kesiminin egemen olduğu bölge-
lerden gelmişlerdir. Kendilerine yapılmış sosyal ve siyasal baskılar dışında,
ekonomik açıdan yaşam düzeyleri bizdeki ortalamadan yüksek düzeyde olmuş,
hemen hemen hepsinin rahatça oturdukları evleri, bu arada kendi gereksinimleri
için sebze-meyve üretebilecekleri bahçeleri, ayrıca et ve süt ürünleri için belli
sayıda büyük ve küçük baş hayvanları ve kümes hayvanları olmuştur. Büyük
çoğunluk bunları olduğu gibi bırakarak gelmişlerdir. Ancak buraya gelince, tüm
iyi niyetimize ve çabalarımıza rağmen, uygun yerleştirme politikaları oluştura-
mayınca, büyük kentlerin yalnızlığına itilmişler ve bunalıma düşmüşlerdir. Böy-
le bir hava içinde Ağustos ayı (1989) sonunda iki bine yakın, Eylül ayında da
otuz bin kadarı geri dönmüştür. Bu dönüşler, henüz Bulgaristan'da hakların iade
edileceği hakkında hiçbir işaretin olmadığı günlerde olmuştur. daha sonra geri-
ye dönüş sürmüş, T. Jivkov'un düşmesi ve özellikle 1989 Aralık ayı sonunda
parti toplantısında, herkesin istediği adı kullanabileceği, yani hakların iadesi ka-
rarının alınmasından sonra geriye dönüş daha da hızlanmış ve daha önce de be-
lirtildiği gibi, 1990 Şubat ortalarına doğru bu rakam 104 bine ulaşmıştır. Bunun
daha da yükseleceği hakkında bazı tahminler yapılabilir. Göçmen işleriyle ilgili
Devlet Bakanlığı yetkilileri geriye dönüşü ailelerin parçalanmış olmasına, örne-
ğin aileden bazı oğul ve kızların orada kalmış olmasına bağlamaktadırlar. Fakat
bir oğul ve kızları burada olduğu halde ana-babaların dönmesi sadece buna bağ-

lanamaz. Çünkü ailenin büyük çoğunluğu gelmiş olduğuna göre toplanılacak yer orası değil, burasıdır. Ancak bunlar kendilerini orada iken iyi-kötü varolan sosyal güvenliklerinden, evlerinden, çevrelerinden kopmuş hissetmişler, sosyal ve ekonomik bunalıma düşmüşlerdir. Tabii, istisnalar kaideyi bozmaz.

Bununla birlikte geriye kalan büyük kitle yeni koşullara uyum için büyük bir çaba ile direnmekte ve çalışmaktadır. Bunlardan önemli bölümü daha şimdiden koşullara uymuş gözükmektedir. Birkaç yıl sonra bunlar çok daha büyük bir uyum içinde olacak, gerekli mal ve hizmet üretim sürecinde yerlerini alacak, ulusal ekonomiye yararlı olacaklardır.

4. SONUÇ

1989 Haziran'ında başlayıp, 21 Ağustos'a kadar yoğun olarak sürüp 320 bin kişiye ulaşan göçün nedenleri, oluşumu-uygulanması ve iki ülke açısından olası sonuçlarını şöyle özetleyip sonuçlandırabiliriz.

a.- Bulgaristan bakımından göçün iç ve dış nedenleri olmuştur. İç nedenler, Bulgaristan yönetiminin 1984/1985 yıllarında devlet gücüyle zorla Türk azınlığının adlarını Bulgar adlarıyla değiştirmesinden sonra, Türk azınlığının yüzyılımızda rastlanmayan bu şöven uygulamaya karşı pasif direnişini aşama aşama artırması, çalışmayı yavaşlatmaktan başlayıp, açlık ve çocuklar da dahil adlarını iade konusunda kitle yürüyüşlerine kadar yükseltmesi, kendi içinde örgütlenmelere gitmesidir. Bu arada ayrıca, gerek Bulgar halkının, gerek Bulgar aydınlarının "İnsan Haklarını Koruma" ile ilgili örgütlenmelerinin de Türk azınlığının bu direnişine destek vermiş olmaları da önemli olmuştur. Dış nedenler de, Helsinki süreciyle barış ve işbirliği havasının doğması ve Bulgaristan'ın zahiren de olsa buraya katılması, ama ülke içindeki uygulamalarının Batı ülkelerince kınanması, bu arada Bulgaristan'ın Batı teknolojisine ve dövizde büyük gereksinmesi olması, Batı ile dış ticaret oranında ise, 1980'lerden bu yana önemli gerilemelerin olmasıdır. Yani bu nedenlerle Batı'nın kınamalarının Bulgar yönetimi üzerinde büyük ölçüde olmasa da, etkili olmuş olmalarıdır. Ayrıca, belki dış etkenlerden en önemli olanı, Sovyetler'de Gorbaçev'le yoğunlaşmış olan Perestroyka ve Glasnost hareketinin ortaya çıkması çok önemli olmuştur. Gerçi, Sovyet yönetiminin Bulgaristan'da Türk azınlığına yapılan bu işlemler hakkında ne düşündüğüne dair basında hiçbir haber, açıklama veya yorum yer almamıştır. Bu nedenle gerek dünya, gerek Türkiye kamuoyunda bu konuda Sovyet yönetimi hakkında olumsuz yorumlar da çıkmıştır. Ancak, Sovyetler'in bu yeni hareketle Batı'ya yaklaşmış olmaları, Bulgar yönetimini bu konuda yalnızlığa itmiştir. Bu nedenle de önceleri ülkede yönetimi eleştiren ve hele uygulamasına karşı olan hareketleri şiddetle bastırırken, bu kez elebaşı olarak gördüklerini hemen sınırdışı etmiş, ülkeyi terketmek isteyen Türklere de (ama Bulgar yönetimi terketmek isteyen değil, Türkiye'ye üç aylığına turist olarak gitmek isteyen diyor-

du) yoğun olarak pasaport vermeye ve arkasından da evlerini satamadan, bir bölümünün bankalardan paralarını alamadan, sadece giyecek ve ev eşyalarını alarak Türkiye'ye göçe başlamıştır. Bu göç bile değil, sadece canını kurtarabilmek için bir kaçış hareketi olmuştur. İki buçuk ay gibi kısa bir sürede 320 bin kişinin gelmiş olduğu da bunu ortaya koymaktadır.

b.- Göç Bulgaristan'da güç koşullar altında oluşmuş ve sürmüştür. Tüm Türkler pasaport almak üzere ilgili daireler önünde uzun kuyruklar oluşturmuşlar, yönetimin baskıları bile bunu önleyememiştir. Göç edecekler paralarının bir bölümünü dayanıklı mallara çevirebilmek için istemlerini arttırmışlar, zaten darlığı olan bu malların fiyatları, sosyalist ekonominin ilkelerine ters olduğu halde, aşırı biçimde yükseltilmiş, hatta aşırı yükseltilmiş oldukları halde bu malların temini için satıcı memurlara el altından belirli paralar ödemek durumunda olunmuştur. Yukarda değinildiği gibi, tren biletleri fiyatları 3-4 katı, araba fiyatları 5-6 katı yükseltilmiş, hele göçün yoğunlaşmış yığılmanın büyüdüğü haftalarda, büyük konvoy kuyruklarında ve kamplarda bekleyenler arasında ekmeğin, resmi fiyatının 15-20 katına çıktığı belirtilmiştir. Arabalarıyla gelenler için özel konvoylar oluşturulduğu, bunlara kötü yollardan geçiş verildiği, bol bol dolaştırıldıkları ve belirli yerlerde taşlatıldıkları belirtilmiştir. Gelenlerin, eşyalarını Bulgar sınırından Türkiye'ye en ilkel araçlarla çoluk-çocuk, kadın, iterek geçirmeleri de belleklerden pek silinmeyecek olaylardır.

c.- Bulgaristan Türk göçmenlerinin bu perişan durumları, anavatana gelince de sürmüştür. İktidarıyla-muhalefetiyle çok olumlu konuşma ve davranışlara rağmen bu böyle olmuştur. Öncelikle belirtelim ki, iktidarın sınır kapılarını tüm Bulgaristan Türkü'ne açacağını vaad etmiş olmasına rağmen, 320 bin dolayında göçmen geldikten sonra Türkiye sınır kapılarını kapatmış, geleceklerden vize istemeye başlamıştır. Bu durum aileleri çok daha fazla parçalamıştır. Aile bireylerinden bir bölümü önceden gelmişken, bazıları araba veya başka eşyalar alabilmek veya araba ile gelişler belirli konvoylar oluşturularak olduğundan beklemek durumunda kalmışlar, sınır kapıları kapanınca da gelememişlerdir. Anne babalar ve kardeşler değil, eşler ve çocuklar arasında bile parçalanmalar olmuş, örneğin oğul-baba gelmiş, anne ve kız orada kalmış veya bunun tersi olmuştur. Gerçi vize ile bu ailelerin birleştirilmesine öncelik verileceği belirtilmiştir. Başka nedenler üzerinde de durulmakla birlikte, sınır kapatılmasında gelenlerin yerleştirilmesinde karşılaşılan sorunlar herhalde çok önemli olmuş olmalıdır. Konu ile ilgilenmek üzere Devlet Bakanı E. Konukman'ın başkanlığında bir Koordinasyon Komitesi oluşturulmuştur. Yerleştirme ile ilgili çalışmalar da bu komitece yürütülmüştür. Ancak, yerleştirme konusunda yetkililerin göç süresince söylemiş oldukları birbirleriyle çelişmiş, basındaki açıklamalara göre önce geçici ve sürekli yerleştirmede sərbest ve iskanlı uygulamalar yapılacağı bildirildiği halde, sonra Meclis tatile girmeden İskan Yasası'nda iskanlı göçü kaldırmış olduğu, bu nedenle devletin ev ve toprak verme gibi yardımlarının söz

konusu olmadığı belirtilmiştir. Böylece göçmenlerle ilgili olarak sadece geçici yerleştirme üzerinde durulmuştur. Gelenlerin okul ve yurtları doldurmalarıyla, çadırkentler kurulmuş, Marmara Bölgesi'nden sonra gelenler Ege, İçanadolu ve öteki bölgelerimize de gönderilmeye başlanmıştır. Bununla birlikte, gelenlerin büyük bölümü baştan itibaren akrabalarının yanlarına gitmeye başlamış, bazı tahminlere göre bu kategoride olanlar, toplamın % 70'inin üstünde olmuştur. Gerek sonbaharın yaklaşmasıyla çadırkentlerde yaşamın zorlaşması ve okulların açılmasıyla da buralarının esas fonksiyonlarına bırakılması, gerek sürekli yerleştirmede iskanlı göçün olmaması nedenleriyle göçmenlerin kendi başlarının çarelerine bizzat kendilerinin bakmaları gerektiğinden, geçici yerleştirme yerlerindeki bu sayı veya oran daha da düşerek % 10'lara gerilemiş olmalıdır. Sayı bakımından giderek azalmakta olan geçici yerleştirme ile ilgili bu kitlenin kış aylarında kalabileceği yerler için çeşitli seçenekler züerinde durulmuş, ancak uzun süre bir çözüm getirilememiştir. Bir kere, kamu kesimi kamplarına yerleştirilmeleri düşünülmüştür. Sonra, prefabrik konutlar yapımı üzerinde durulmuştur. Ayrıca, yarı kalmış konutların tamamlanması amacıyla Konut Kooperatifleri'nin konutlarında geçici olarak yerleştirme koşuluyla bunlara kredi verilmesi gibi yollar üzerinde durulmuştur. Tüm bunların yanında, kira ile ev bulup yerleşmiş muhtaç göçmenlere bir yıl süreyle 100-300 bin TL arasında kira yardımı yapılacağı açıklanmıştır. Bu son noktanın daha çok işlerlik kazanması beklenmiş, uygulama da bu yönde gelişmiştir. Tüm bunlardan da anlaşılacağı üzere, bu konuda önceden olmadığı gibi, göç sırasında da, tüm iyi niyetlerimize rağmen bir iskan politikamızın oluşturulamadığı ortaya çıkmıştır.

Türkiye'nin sınırlarını kapatmış olmasının Bulgaristan'daki Türkler üzerinde olumsuz etkileri olmuştur. Aslında başta daha Bulgar yönetimi Türkiye'nin bu kadar kişiyi alamayacağı ve sınırlarını açmayacağı varsayımıyla hareket etmiş olmalıdır. Böyle bir durumda da "Siz kendinizin Türk olduğunuzu söylüyorsunuz ama, işte Türkiye sizi almıyor, öyleyse yerinize oturun Bulgar adlarınızı da kullanın" propagandası yapmayı ummuştur. Önce bu varsayım yanlış çıkmışsa da, daha doğrusu Türkiye tarafından böyle bir düşünce boşa çıkarılmışsa da, daha sonra Türkiye'nin sınırlarını kapatmasıyla bu varsayım gerçekleşir olmuştur. Gerçi bu "varsayımı" yeniden ortadan kaldırabilmek için Türk hükümeti konsolosluklarımızdan vize almak koşulu ile Türkler'in göçünün süreceğini ve sınırlarını kapatmış olmasının nedenini, soydaşlarımızın oradaki tüm olanaklarıyla buraya gelebilmeleri için Bulgar yönetimini göç anlaşması imzalanmasına oturtmak olduğunu açıklamıştır. Ancak, Bulgar yönetimi baştan olduğu gibi, göç anlaşmasına gereksinimi olmadığını ve ülkesinden çıkanların turist olarak gittiklerini yinelemiştir. Bu durumda ısrar karşısında Türk hükümetinin tutumu ne olacaktır? Her isteyene vize verildiği takdirde sınırları kapatmış olmanın anlamı ne olur? Herhalde sadece birden gelişleri, dolayısıyla yığılmayı giderebilmek için belirli önlemler alınmış olur. Vize koşulları arttırılma ve dola-

yısıyla gelişler sınırlandırılma yoluna gidilirse, bunun anlamı "orada kendi başınızın çaresine bakın" yani "Zorla verilen Bulgar adlarını kullanın" demek değil midir? Ayrıca, 320 bin dolayındaki göçmenden 104 binden fazlası (daha sonra da yarıya yakını) çeşitli nedenlerle geri dönmüşlerdir. Ama bu dönüşte, üzülerek söyleyelim, bizim iskan politikamızın, örgütlenme eksikliğimizin de çok önemli payı olmuştur, olmaktadır. Orada bu soydaşlarımızın onuru Bulgar yönetimince ayaklar altına alınmıştır, Türkiye olarak yıllardır bu onuru kurtarmaya çalıştığımız halde, buraya geldikleri bir zamanda ve gelişleri sürerken İskan Yasası'ndaki "iskanlı göçü" hemen kaldırılmak üzere, ve kendilerinin bile hiç bilmedikleri başıboş ekonominin acımasız çarklarına bırakılmak üzere neden? Bulgar yönetimi "Burada kalırsanız karnınız tok olacak ama, Bulgar olacaksınız" demiş, bu uygulamamızla bizde "Artık Türk adlarımızı özgürce kullanalım, ama gözünüzü açın, yoksa açarlar, Hodri Meydan" mı diyoruz? Bunun biraz daha ortasını bulamaz mıydık? oysa iyi bir iskan politikasıyla bu gelenleri en kısa bir sürede üretici durumuna sokmak olanaklı olduğu gibi, az gelişmiş yörelerimizi kalkındırma konusunda belirli katkılarından yararlanmak da olanaklı idi.

d.- Gelmiş olan 320 bin dolayındaki kitle, giyecek ve yatacak gibi sadece tüketim mallarını getirebilmiştir. Bu arada 22 bin dolayında da Lada Jiguli ve Moskvıç marka otomobil getirmiş oldukları tahmin ediliyor. Gelenlerden kırk bin dolayında, üniversite de dahil olmak üzere çeşitli derecedeki okullarda öğrenci olduğu tahmin ediliyor.

Gelenlerden ne kadarı faal nüfus sınırları içindedir, ne kadarı işgücü durumundadır, bu konuda elimizde veriler yok. Ancak, bunlardan büyük bölümü, hele ilk yıllarda emeğini sunarak iş gücü durumunda olacaklardır. Bunların mesleki dağılımlarını da bilmiyoruz. 40-45 yaşların üstündekiler genellikle tarım kesiminden gelmektedirler. Bunlardan önemli bir bölümü niteliklidir. Özellikle yine 40-45 yaşa kadar olanlar nitelikli, bunun üstüne çıkıldıkça kalifiye olma düzeyi düşmektedir. Bunlar tarım, sanayi ve hizmetler gibi ekonominin çeşitli kesimlerinde görev almışlardır.

Bulgar ekonomisi açısından, göçmenlerin Türkiye'ye gelmiş olmaları bir kayıptır. Ancak, Türkiye'nin sınırlarını kapatmış olmasıyla ve şimdiden sonra önemli bir göçün olmaması koşuluyla, orada kalan Türkler'in büyük bölümünün tarımda olduğu düşünülürse, bu yıl tarımda önemli zorluklar olmakla birlikte, tarımda mekanizasyon da dikkate alınırsa, önümüzdeki yıllarda tarımdaki bu zorluklar ve gerileme kapatılabilecektir. Ancak, sanayide işgücü açığı olduğundan bu alandaki elemanların, sayıları fazla olmasa da Bulgar sanayii için kayıp olduğunu belirtmek gerekir. Aynı durum, sağlık alanındakiler başta olmak üzere, hizmetler kesimi için de sözkonusudur. Ekonominin tüm kesimlerindeki bu elemanlar, genellikle ara elemanı yani, nitelikli işgücü durumundadırlar. Bizim

açımızdan düşünülduğünde Bulgar ekonomisi için bir kayıp olan bunlar, Türk ekonomisi için kazançtır. Ancak, bunlar hemen ekonomide üretim süreçlerine sokulup rasyonel olarak kullanılabilirse, yarar sağlarlar. Uygulamaya baktığımızda, yukarda da değinildiği gibi bu kitlenin çok büyük bir bölümü Marmara bölgesinde, özellikle Bursa ve İstanbul'da büyük bir yoğunlukla toplanmıştır. Öteki bölgelerimize gönderilmiş olanlar da buralara döneceklerdir. Çünkü gitmiş oldukları bu yerlerde iş bulma olanakları çok sınırlıdır. Böylece göçmen işgücünün mesleksen dağılımı ne olursa olsun sanayi ve hizmet kesimlerinde toplanma eğilimi gösterecek, ellerinde toprak ve öteki olanaklar bulunmadığı için Bulgaristan'da tarımda iken, hem de modern tarımı uygular durumda iken, bunlardan bile tarım kesiminde çalışanlar çok sınırlı olacaktır. Hatta, ellerinde sanayi ile ilgili meslekler olanlar arasında, piyasanın saydam olmamasından ve bu arada bazı alanlarda eğitilmiş ama bizde henüz bu alanlar gelişmemiş olduğu için, niteliksiz alanlarda çalışmaya başlamış olanlar da vardır. Böyle bir durumda, önce göçmen işgücünün genellikle daha nitelikli olması, çalışmada daha disiplinli olması, ayrıca özellikle ilk yıllarda zayıf durumda olduklarından daha düşük ücretle veya aynı ücretle bile olsa daha verimli çalışmak durumunda olduklarından işverenlerce yerli işgücüne tercih edilir durumda olacak, yani yerli işgücü ile rekabet sözkonusu olacaktır. Bazı işyerlerinde bu yönde uygulamaların yapılmakta olduğu bildirilmektedir. Zaten belirli oranda işsizliğin varolması ve içinde bulunduğumuz yılda yapım sanayiinde üretimin belirli oranlarda daralma eğilimi göstermesi zaten ücretlilerin aleyhine bir durum iken, göçmen işgücünün belirtilen mitelikleriyle işgücü sunumuna katılması, ücretliler açısından daha da aleyhe işverenler bakımından ise lehe bir durum yaratmaktadır. İşgücü sunumunun yüksekliği nedeniyle yerli işgücü arasında bir rekabet zaten vardı, fakat değişik nitelikleriyle göçmen işgücünün devreye girmesi bu rekabeti hızlandırmışa benzemektedir. Bunun üretimde verimi ve kaliteyi yükseltmesi nedeniyle dinamizm sağlaması gibi lehte yanları varsa da, işsizlik ve göçmen işgücüne karşı antipati yaratma gibi sakıncaları da vardır. Yönetim bir yandan "Göçmen kardeşlerimiz, soydaşlarımız" derken, öte yandan bu kitle "Yerli işgücünün elinden işini alanlar" olarak görülmemelidir. Devletin birliği sağlayıcı fonksiyonlarından biri de burada ortaya çıkmaktadır.

Sonra, göçmen kitlenin belirli yerlere toplanmış olması, konut kiralının da, hele bazı kentlerin bazı bölgelerinde aşırı biçimde yükselmesine neden olmuştur. Tabii bunun öteki alanlarda da belirli darboğazlar yaratmakta olduğunu belirtmek gerekir. Konut kiraları öyle yükselmiştir ki, göçmen ailede çalışan bir kişinin aylık ücretini aşmıştır. Ailede çalışacak tek kişinin bulunması durumunda, ailenin geçimini ve varlığını sürdürmesi adeta olanaksızdır.

Bu geçiş dönemindeki önemli sıkıntılara rağmen, göçmen işgücünün belirli bir süre sonra koşullara uyum sağlayarak ulusal ekonomiye önemli katkılar

sağlayacağını belirtmek gerekir. Özellikle sağlık hizmetlerinde ara elemanı olarak bu katkı, daha şimdiden görülür durumdadır. Tabii bunun mal üreten kesimlerde de gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Ancak önemle belirtelim ki, Bulgaristan Türkü'nün Bulgar yönetimince en doğal haklarının çiğnenme olayını uluslararası düzeyde izleme ve savunmaya devam ederken, bu son göç olayında baştan sona kadar ki süreç dikkate alındığında konuşmalarımız bir yana, politika üretmede, örgütlenme ve işbirimedeki büyük eksikliğimizi de görmeliyiz. Hepsini alırız, hatta T. Jivkov da gelsin dedik, fakat kısa bir süre sonra sınırı kapattık. Gerekli politikaları oluşturup uygulayamadığımız için gelen 329 bin kişiden 104 bini (sonra yarısı) geri döndü. Oysa Bulgaristan'da o anda henüz hakların iadesi gerçekleşmiş değildi. İki tarafın uygulamasından da Bulgaristan Türkü büyük sıkıntılara ve ümitsizliğe düşmüştür. Bulgar yönetiminin uygulamasıyla bu kitle çok güç durumlar yaşamış, Türk yönetimi de tüm iyi niyetine rağmen, gelenleri bu ümitsizlik ve çaresizlikten kurtaramamıştır. Bu alanda büyük bir tecrübe birikimine sahip olması gereken Türkiye için bu durum büyük bir eksiklik, bunu giderebilmek açısından ciddi önlemler gerekmektedir.

DİP NOTLARI

- 1) Nazif Kuyucuklu, Balkan Ülkeleri İktisadı. 2)- Bulgaristan, İ. Üs. Siyasal Bilgiler Fak. Yayınları, İstanbul, 1987, sy. 332-340
- 2) İbid.
- 3) Milliyet, 27 temmuz 1989, sy. 9 (Göçmen sayısı 200 bini aştı).
- 4) Cumhuriyet, 6 Ağustos 1989, sy. 1 ve 15, (Zorunlu Göç 250 bin kişi getirdi- H. Nebiler-T.Yılmaz).
- 5) 17.3.1982 Gün ve 2641 sayılı yasa, madde 2 ve madde 3, Resmi Gazete, 19 Mart 1982, sy.4-5.
- 6) Cumhuriyet, 20 Ağustos 1989, sy. 8, (Göçmenler için Genel Müdürlük-T.Yılmaz).
- 7) Devlet Bakanlığı'ndan verilen bilgiler.
- 8) Opcit. Cumhuriyet, 6 Ağustos 1989 (Zorunlu Göç....)
- 9) Opcit. Cumhuriyet, 20 Ağustos, sy. 8 (Göçmenler İçin...)
- 10) Devlet Bakanlığı'ndan verilen bilgiler.
- 11) İbid.
- 12) İstanbul İş ve İşçi Bulma Kurumu Müdürlüğü'nden alınan bilgiler.
- 13) Devlet Bakanlığı'ndan verilen bilgiler.